

ADO GRENZSTEIN PÄEVALEHTE PÜÜDMAS

Lehekülg XIX sajandi lõpu eesti ajakirjandusest

ANU PALLAS

Sisepoliitiliste reformide taustal sai eesti ajakirjandusest XIX sajandi lõpukümnenditel teatavasti nii rahvahariduse kui ka seltsielu edendamise keskpunkt. Ajakirjandus pidi rahvast harima ja kasvatama, organiseerima seltsielu, õpetama oma elu ise juhtima. Nädalalehe Olevik toimetaja Ado Grenzstein (1849–1916) arvas, et ajakirjandus, seltsid ja ühistegevus pidid arenema kindlasti lahus baltisakslastest (vrd Arukaevu 1997: 2498–2504 jm).

Friedebert Tuglas on väitnud, et Grenzsteini Olevik sündis Eesti Kirjameeste Seltsi sisetülide rüpest (Tuglas 2009: 118). See võis olla üks ajendeid, aga ilmselt mitte peamine. Grenzsteini kirjadest Hurdale saab selgeks, et tal olid uue lehega seoses kindlad eesmärgid ja ajakirjandust organiseerivad seisukohad. Grenzstein tahtis lehte kasutada oma rahva toetamiseks, tema elukäigu korrastamiseks (vrd Uus katse 1999: 117–118). On oletatud, et Oleviku asutamise loa sai Grenzstein tänu Johann Kölerile, kuid Mart Laar on juhtinud tähelepanu ka sandarmeeriaametnik N. Mjassojedovi ettekandele, et keskvoimudel tuleks aidata eestlasi ja lätlasi germaniseerimise vastases võitluses (Laar 2001: 78; vt ka Kruus 1932; Tuglas 2009: 117–118, 163 jm).

Tuglas on oma 1926. aastal ilmunud uurimuses „Ado Grenzsteini lahku mine” (kommenteeritud kordustrükk Tuglas 2018) alahinnanud Grenzsteini rolli ajakirjanikuna. Tema uurimuse 8. peatüki lõpus on kirjas: „Nagu kirjutab M. Martna, liikunud Tartus jutud, et Grenzstein kodumaalt lahkudes olevat läinud „Kölnische Zeitung” või „Berliner Tageblatti” toimetajaks (Postimees 19. VI 1910, nr 134). Muidugi võisid nii rääkida ainult inimesed, kellel polnud aimugi arenenud ajakirjandusest ja sellest, et Grenzstein isegi meil oli ajast ning arust” (Tuglas 2018: 142; vt ka Martna 2014: 182–205).

Kuulujuttude levitajate versioone ja motiive pole siinkohal mõtet vaagima hakata, küll aga on põhjust toonitada, et Grenzsteinil ei puudunud ettekujutus ega teadmised-kogemused nn arenenud ajakirjandusest. Ta on teinud oma ajalehes ka mitmeid uusi sisulisi ja vormilisi ajakirjanduslikke algatusi.

Oleviku teekonnalt

Grenzsteini kirjakogus on säilinud juba 1881. aasta lõpust (siis ilmus Oleviku esimene number) Grenzsteini allkirjaga dokument, mis käsitleb Oleviku kohustusi oma teatajate ehk kaastöölise vastu ja nende teatajate omapoolseid kohustusi Oleviku vastu. Seal on kirjas, et Olevik püüab oma kirjasaatjaid ülekohtu eest kaitsta, hoiab nende nimed nende soovi korral saladuses ja kaitseb nende kirjutisi ka kohtus. Kirjasaatja pidi saama Oleviku maksuta numbri ja

võimalusel paberimaterjali. Kaastööline omakorda pidi saatma oma piirkonna tähtsamatest sündmustest aegsasti ülevaateid. Tal tuli kirjutada toimetusele igas kuus vähemalt üks kiri, kus ta vastas toimetuse küsimustele selle kohta, kuidas Olevikku loetakse, mida laidetakse, mida kiidetakse, millest soovitakse lugeda ja mida räägitakse teiste ajalehtede kohta. Grenzstein on kirja pannud ka punkti, et kirjasaatja saadab sõnumid ainult Olevikule, mitte ühtlasi ka teistele lehtedele. Ning et teataja hoiab selle seaduse oma teada. Samuti oli määratletud, kuidas kaastööliste kirjutisi avaldatakse, kas antud nimemärgi all või ilma, ja kuidas küsimustele kirjavastustes vastatakse (EKM EKLA, f 38, m 16, l 282). See on eesti ajakirjandusloos kindlasti üks varasemaid dokumente, millega püüti korrastada kirjasaatjate ja väljaande suhteid.

Olevik ja tema lisaleht paistsid silma mitmekesisiste teemade (toimetaja mitmekülgsed huvid), nende sädeleva käsitluse (uudsed mõtted) ning vormiliselt suurema liigendatuse ja süstematiseeritusega, samuti pildilise info (pilt-mõistatused, karikatuurid, populaarteaduslikud joonised) küllusega. Teised lehed jõudsid sarnaste uuendusteni alles paarkümmend aastat hiljem. 1885 ilmus Olevikus esimene pildisari (koomiksi eelkäija), esimesed ajalehefotod avaldas Olevik 1893. aasta sügisel (Kurvits 2010: 188–192). Grenzstein tahtis lugejat kasvatada ka naljaga: 1883 proovis ta välja anda Oleviku Naljalisa (pildid tegi tema vend Tõnis Grenzstein), kuid ta ei saanud selle jätkamiseks luba. 1885. aastal ilmusid veel Oleviku Nalja-Kalender 1886 ja Naljapildid.

Ajakirjanduse abiga tuli täita lünki hariduselus. Ado Grenzstein kui kõrgema pedagoogilise ettevalmistusega kirjamees (ta oli lõpetanud Viini Pedagoogiumi) tödes meie olusid Soomega kõrvutades: „Üks puu, mis iga aasta uue koha päale istutatakse, ei või tubliks kasvada. Kool, millega eksperimenta (katseid) tehakse, ei või rahvale haridust anda” (Grenzstein 2012: 455 [Soome reis, 1884]). Seega pidi lugemisoskuse omandanud rahvast edasi aitama eestikeelne ajakirjandus: „Meie lehe toimetus olgu mõtle mis e töö t u b a, kui nii ütelda võib, mõ t e t e k a u p l u s. Mõte peab lugejat ja tervet rahvast äratama, mõte teda edasi viima, mõte teda mõtlemist õpetama, mõte tema silmaringi laiendama [---]”. (Grenzstein 2012: 168 [Oma asjus, 1894]) Olevik tahtis panna lugejat oma peaga mõtlema.

Kirjanik August Kitzberg (1855–1927) on meenutanud: „„Olevik” ilmus, värske, kauni- ja lodusakeeleline – iseäranis hästi toimetatud lisalehed olid võitvad – kuis sai keegi selle mõju vastu külmaks jääda, olin varssi üks „Oleviku” vaimustatuist kaastöölistest” (Kitzberg 1925: 69).

Juba esimese ilmumisaastaga jõudis Olevik 1500 tellijani ja kogus soliidse kaastööliste hulga (Laar 2001: 89). Muidugi ka sellepärast, et Sakala toimetaja C. R. Jakobson ootamatult haigestus ja suri. Oma algusaastatel oli Olevik kõige julgemalt ja selgemalt eestimeelsem (vrd Aru 2008: 54), see häiris eelkõige baltisakslasi.

Grenzsteini poleemika saksa ja saksameelsete lehtedega tõi Olevikule kohtuasju ja süüdistusi. Olevik võitles nt eesti professuuri eest Tartu ülikoolis ja kui see loomata jäi, siis ründas ajaleht teravalt „saksa ülikooli” (vt Laar 2001: 76–84). Grenzsteinist sai just sellepärast, et Schnackenburgi trükikoda keeldus 1882 Olevikku tema sihtide tõttu trükkimast, peagi esimene eestlastest trükikojaomanik (Grenzstein 2012: 127 [Aastakümne lõpp, 1890]). Ajakirjanik Hindrik Prants on kinnitanud, et Olevik käis saksa ajakirjanduse

vastu peetud võitluses „kõige ees” (Prants 1922: 371). Samas oli tsaaritruuduse väljanäitamine tollastes oludes igati loomulik ja iseloomustas ühtviisi kõiki rahvalehtede toimetajaid.

Grenzstein valdas meisterlikult sõna, tema följetonistlikku ajakirjaniku-stiili iseloomustasid teravmeelsused, aforismid, mõttesalmid, omapärased võrdlused, sõnamängud. Lugejatele pakuti eriti palju kooli- ja kasvatustöö teemalist materjali (Kalja 1962: 11–12). Olevik paistiski silma oma selge keele ja keeleuueendustega, sest Grenzstein tegeles aktiivselt kirjakeele probleemidega (1884 ilmus „Eesti sõnaraamat”, mis sisaldab 1600 sõna, neist umbes 600 Grenzsteini tuletised), 1899 ilmus stiilikäsitus „Kauni keele kaitsemiseks”, mis sarjas ka ajalehekeelt. Oleviku kaudu tulid kasutusse mitmed Grenzsteini keeleettepanekud: *aade, toode, elund, erand, naljand, järeltus, selgitus, meelus, kirjastamine* ja *kirjastaja, ilmavaade, suurriik, tagala, ümbrik*; rohkesti ka seltsielu puudutavaid sõnu: *einelaud, etendus, etteaste, kõlakoda, müüri-leht, näidend, päevakord, pääsetäht*. Ajakirjandusalasest sõnavarast olgu märgitud *kaust* ja *veerg*, rääkimata maleterminitest. Grenzstein soovis keelt kaitsta võõrmõjude liigse sissetungi eest (Peegel jt 1994: 190; Sinimets 1940).

Kõnekas oli Oleviku formaadimuutus. 1881–1889 kasutas Grenzsteini nädalaleht teiste ajalehtedega sama formaati, numbri maht oli neli lehekülge. Aastatel 1889–1905 ilmus Olevik aga väiksemas ajakirjaformaadis, kus numbri maht ulatus 16–24 leheküljeni. Formaadi muutus oli toimetaja Grenzsteini pikemalt planeeritud otsus „rõhutada ka lehe välimuse kaudu ajalehe harivat loomust” ja kehtvat väärtust. Grenzsteini jaoks oligi ajaleht osake kirjandusest. Samas oli Oleviku formaat tol ajal üsna erandlik (Kurvits 2010: 167).

Grenzstein soovitas eesti vaimuvara kandjatel rohkem kokku hoida. Juba 1885. aastal käis ta välja päevalehe idee, samas pakkus ajakirjanduse ühendamise võimalust (Grenzstein 1885). Uuenduslik ja majanduslikus mõttes otstarbekas ettepanek lükati teiste toimetajate poolt tagasi, seda ei hakatud arutamagi. Plaan näitas aga, et Grenzstein seisis vastu ajakirjanduse saamisele pelgalt äriasjaks. 1897 pakkus ta toimetajate koosolekul välja uue plaani, tehes ettepaneku jätta senise kümne ajalehe asemele neli (poliitiline päevaleht: Postimees; poliitiline nädalaleht: Olevik; lõbuleht: Valgus ja tööleht: Sakala; vaimulik Ristirahva Pühapäevaleht oleks jäänud eraldi), kuid ka seda ei õnnestunud arutada. (Aru 1997: 103–105; 2008: 92) Kirjakogu põhjal otsustades pakkus Grenzstein viimati nimetatud plaanis ennast ise kõikide lehtede kaastööliseks ega pretendeerinud ühendatud lehtede toimetajaks (EKM EKLA, f 38, m 13, l 305).

Oleviku sisu on uuritud seni lünklikult ja eelarvamuslikult. Seetõttu on isegi teatmeteostes kaks aastaarvu, mil Ado Grenzstein olevat oma rahva huvidele selja pööranud: 1888 (siis tugevnes väline venestamissurve, Grenzstein sattus range jälgimise alla; on koguni kinnitatud, et 1888 astus Grenzstein avalikust tegevusest tagasi (Postimehe album 1909: 56), ehkki tema organiseerimistö eelkõige karskusseltsides seisis alles ees) ja 1894 (siis nägi trükivalgust Grenzsteini poleemiline „Eesti küsimus”). Nimetatud aastaarvud tähistasid ühtlasi muu(da)tusi Postimehe eduseisus: 1888. aastaks, mil Olevik hakkas Postimeest ründama, ilmus viimane juba kolm korda nädalas ja Grenzstein tajus konkurentsi teravnemist (tahtis Olevikku seismagi jätta); 1894. aastal oli Grenzstein juba esimese sulelahingu Tõnissoniga maha pida-

nud (vt Jansen 1998) ja tunnetanud teravamini vajadust oma päevalehe järele, mille luba ta asus ametlikult taotlema. Ta tahtis teha kvaliteetajakirjandust ja toimetada päevalehte, omades selget visiooni (Uus katse 1999: 117–120). Ajalehetoimetajana tundis Grenzstein rahva käekäigu pärast moraalset vastutust, mistõttu lävis ka erinevate ametimeestega. Ta on kirjutanud: „Nii pea kui Eesti ajakirjanik oma rahva käekäigu juhatusest tahab tõsiselt osa võtta, peab ta neid mehi tundma õppima, kellel kodumaaga tegemist on. Muidu ujub ta enam vähem udus.” (Grenzstein 1909b)

Grenzsteini brošüüris „Ajakirjanduse ühendus” (1897) väljendatud mõtted kõlavad päevakohastena isegi täna, internetiajastul. Näiteks kinnitas Grenzstein:

Ühendus ja lahutus, rahu ja tüli tõusevad ja vaovad ühes taktis ajakirjanduses ja rahva hulgas. Lained, mis igapäises rahvaelus ülenevad ja alanevad, algavad ajakirjanduse hallikast ja lõpevad sinna. Rikkumata loomulik tundmus ütleb rahvale selgel häälel, et tema ajakirjandus ta vaimuedenemisele ja varanduse kasvatamisele tarviliseks toeks peab olema, avaral mõõdul ka tõeste olla võib. [---] Nii peaks rahva ajakirjandus oma tööpõllul seisma. Nii ei seisa ta meie juures mitte, nii ei saa ta, kui asi praegusel põhjusel edasi läheb, küll ialgi seisma. [---] Lehtede suurest arvust ei ole aga ka rahval mingisugust kasu. Kahjud on käega katsutavad: Varanduse raiskamine, vaimujõu killutamine, õerumiste sigitamine! [---] Meie võiksime rahva väikusest hoolimata ajakirjanduse saada, nagu seda teistel sarnastel rahvakestel olemas ei ole. Jõudu elada, jõudu elada lasta, jõudu hariduse mäele ülesse astuda ja teisi järele tõmmata. [---] Rahval ei ole mitte nimepidi üht ega teist lehte ega selle toimetajat tarvis, temal on hääd ajakirjandust tarvis. Temal tuleb oma ajakirjandus, mis niipalju jõudu nõuab, mõistuse najal korraldada ja kokkuhoidlikult välja anda. [---] Osavad ajakirjanikud, publitsistid, on aruldased nähtused. Et pisike rahvas neid oma paljudele lehtedele hulga kaupa leiaks, on tänini võimata olnud. [---] On mõjuvaid ringkondi olemas, kes rahva soovidest ja nende täitmisest mingisugust lugu ei suuda pidada. See on nende meelest laia laada asi, kus igamehel ütlemist on ja kellelgi õiget ütlemist ei ole. (Grenzstein 1897: 3–4, 6, 7, 11, 13–14, 16)

Võimalik, et Grenzstein oli ka esimesi, kes täheldas reklaamtekstide pealetungi halvavat mõju. Ta pidas reklaamtekste otseselt lugeja tüssamiseks, tõdedes samas, kui suureks oli kasvanud vajadus nn turutrummi järele (Grenzstein 1912).

Kahtlemata oli Olevik eestlaste poliitilise mõtte üks järjepidevam ärataja pärast Jakobsoni Sakalat. Grenzstein õhutas rahvast avardama oma poliitilist silmaringi. Tema „Lõpueksam nooreestlaste ja vanasakslaste keskes” (1898) „oli kantud vabameelsest vaimust ja poliitilise võrdsuse ideest” (Jansen 1996b: 1245–1246). Grenzstein soovis eestlastele „reaalpoliitikat” (Konstantin Pätsi Teataja tulles sai samast poleemikast aatemeeste ja majandusmeeste poleemika). Reaalpoliitika leidis toetajaid – lugejad ei kahelnud Grenzsteini isamaalises meelsuses, nagu kinnitab ta kirjakogu. (Jansen 1996a: 398) Postimehe albumis näidati aga Tõnissoni ja Postimehe teeneid eesti rahva ees Grenzsteini Oleviku arvel, tembeldades viimase masendusaja sihituks aja-

leheks. Argumentide asemel olid kasutusel oletusvormid, nagu „nähtavasti” jm (vrd Postimehe album 1909: 66–67 jm).

Grenzstein õhutas lugejat järjekindlalt mõtlema ning ilmselt lootis, et rahva olukorda on võimalik parandada ja Eesti avalikku elu edasi viia kuidagi teisiti, kui kodanlikud riigid või lääne eeskujud seda teinud olid. Grenzstein oli Lääne-Euroopa eluga tuttav ja teadis, mis käärimised seal toimuvad. „Ajaloo albumis” (1910) ei väsinud ta üle kordamast, kui tähtis on lugeja iseseisev mõte ja otsustamine. Ta kirjutas inimeste püüdmisest kui aegunud võttest, millest tuleks lahti saada: „Rahva suurem nõrkus on see, et ta enese asju veel mitte juhatada ei oska. [...] Teda õpetatakse enam kui iialgi enne papagoi moodi järele lobisema ja kutsika moodi järele jooksuma [...]” Grenzstein pani tähele sedagi, et erakondade tegutsemistavad sarnanesid usulevitamise meetoditega. Ta rõhutas, et XX sajandi alguse Eesti avalikus elus nõuti enesele eesõigusi teiste (lihtrahva) arvelt ning niisugune lähenemine seati sisse mõisnike ja kirikhärrade plaani järgi. (Ajaloo album 1910: 7, 24, 34, 45 ja 51)

Olenemata mõnede kirjutiste ja teeside tõlgendusvõimalustest, võib Olevikku pidada rahvuslikuks ajaleheks – eks tõlgendused tulene vaadleja vastandumisest või mõista püüdmisest. Ka Tuglas iseloomustas Oleviku toimetust oma uurimuses Juhan Liivist üsna leebelt: „See oli noor ja andekas, elav ning kultuurihuviline inimkoondis, millist ei võinud leida ühegi teise tolle-aegse eesti lehe juures” (Tuglas 2013: 134); „igatahes oli see leht meie ajakirjanduses isikupärase mõtlemisviisi ja kindlakontuurilise väljendusvormi õpetajaks” (Tuglas 2013: 161).

Enne kodumaalt lahkumist müüs Grenzstein leheõigused ja trükikoja ära 15 000 rubla eest – Grenzstein kirjutas 30. VI 1901 sellest müügist Andres Saalile: „Puhast raha maksis [ostja] juba 66 r. välja”, ülejäänud pidi tulema „omal ajal” (EKM EKLA, f 113, m 1:1, l 13/28). Ülejäänud müügiraha osamaksed katkesid maailmasõja puhkedes. Kirjavahetuses mainis Grenzstein oma elatisallikana veel Tartusse Lai tänav 1 ehitatud maja väljaüürimist, mis asendus hiljem endise koolmeistri ja raudteeametniku ning 1910. aastal Oleviku taastaja Jakob Tannenthali (1872/1873–1948) osturaha osamaksetega.

Kitsas värav

Eestikeelne järjepidev ajakirjandus oli sündinud hoolsalt valvatud lihtrahva-ajakirjandusena, kus tsensoritele asetati „kogu vastutus ajakirjanduse suuna eest” (Jansen 1998: 369, 371).

Grenzstein oli üks terasemaid arutlejaid eesti ajakirjanike hulgas. Oleviku kirjutiste pärast sai tsensor asekuubernilt mitu korda riielda juba 1884. aastast peale, „ikka kippus lihtrahva-ajaleht lubamatult arutlema riikliku tähtsusega asju” (Jansen 2000: 55). 1887. aastal manitses Trükiasjade Peavalitsus Tartu tsensorit Oleviku tsenseerimisele erilist tähelepanu pöörama, et vältida kõike seda, mis võiks eestlaste seas äratada „täielikult ebasoovitavaid püüdlusi rahvuslikule eraldumisele” (Jansen 2000: 55–56). Ea Janseni arvamusele, et Grenzstein sattus 1887. aasta lõpus paanikasse (tahtis Olevikku seisma jätta), on Vello Paatsi vastu väitnud, et vaevalt võis „kogenud rahvamees” paanikasse sattuda (Paatsi, Paatsi 2015: 2183). Grenzstein oli tolleks hetkeks

avalikus elus tegutsenud kõigest kuus aastat ning seni hoopis teistsugustes tingimustes.

Grenzstein on hiljem meenutanud, et tsensor nõudis 1888. aastal kõigilt toimetajatelt venestamist, Saarlase toimetaja olevat isegi pakkunud oma lehte Olevikule. „Et aga surm enesel silma ees oli”, ei võtnud ta pakkumist vastu. „Mina märkasin, et minu lehelt kangemat venestust nõueti kui teistelt” ning oli valida, kas leht seisma jätta või käsku täita. (Grenzstein 1909a)

Mis puudutab Grenzsteini suhete teravnemist tsensuuri ja tsensoriga (lähemalt vt Tuglas 2018; Paatsi 2015–2016; Arukaevu 1997), siis vajavad need teemad kindlasti edasist süvenemist. Tsensor Eugen Janssen nõustus teatavasti kahtlaseks loetud Ado Grenzsteini üle 1887. aastal järelevalvet korraldama, Eestimaa kuberner Šahhovskoi ründas aga viie aasta pärast Grenzsteini kui eesti rahvuslaste liidrit ning uus tsensor „Jõgever fikseeris Grenzsteini vastu esitatud süüdistused” (Uus katse 1999: 113). Grenzsteini kirjavahetusest koorub arusaam, et ta ise tunnetas oma silmaringi erinevust, aga teadis ka seda, et mõnelgi inimesel õnnestus tsensorit mõjutada, kui oli küsimus millegi avaldamises – temal see ei õnnestunud. Tuglas toonitab küll oma Grenzsteini-uurimuses sageli tema soovi hävitada oma kaebustega päevaleht Postimees, ent ta ei süvene: tasub vaid võrrelda kahte tööriista – päevalehte ja nädalalehte – omaaegsete taotluste kandjana ja kohe selgub, et päevalehel oli nädalalehe ees eeliseid, mistõttu nädalalehe toimetaja tunnetaski ebavõrdset konkurentsi samas linnas ilmunud päevalehega.

Oma olukorda analüüsinud isiku (peale)kaebused ei tundu seega päris põhjendamatutena. Kaebuse vorm oli toimetajate tollane enesekaitse tsensuuri ülekohtu vastu: Venemaa tsensuurimäärustikud andsid toimetajatele ja väljaandjatele „ametliku õiguse tsensori „ebaõiglase” tegevuse korral kõrgemate instantside poole pöörduda” (Jansen 2000: 43).

Vello Paatsi on märkinud, et vähemasti osa Grenzsteini süüdistusi tsensori vastu polnud „kuigi tõsiselt võetavad, sest teda ärritas väiksemgi Jõgeveri kustutus ja viivitus” (Paatsi, Paatsi 2015: 2188). Teisiti poleks kärsitu ajakirjanikuverega Grenzstein saanud aga ilmselt käituda. Tulemustele orienteeritud ajakirjanikule on ju omane soov näha arengut. (Jõgeveri päeviku märkusi mahatõmbamiste kohta võib leida nt Paatsi 2014: 120–121 jm; Paatsi, Paatsi 2015: 2173–2174 jm).

Takistusjooks päevalehe ümber

Grenzstein sai hästi aru, millisel arenemisjärgul eestlased parasjagu olid, ta nägi oma missiooni lugejate harimises, mõtlema õpetamises, mis oli aga takistatud. Grenzstein rõhutas, et olud on küll rahva jaoks kitsad, aga ajaloo arengutest arusaamiseks „Astugem kõrgemale ja vaatkem kaugemale [---]” (Grenzstein 1894) ning „Meil on tarvis kõrgemast seisukohast kaugemale vaadata, et koduse kolde mõistatustest õieti aru saada” (EKM EKLA, f 38, m 13, l 474 [Uus hommik¹]).

¹ Ilmunud 2018 F. Tuglase „Kogutud teoste” 14. köite lisas.

Kirjanik ja kauaaegne sõber Andres Saal on arutlenud, et kui võtta Grenzsteini Olevikud ja Grenzsteini raamat „Kodumaa korraldus” (1910) ning seejärel läbi vaadata, mis eesti tähtsamad ajalehed kirjutavad: „Siis selgib talle see huvitav fakt, et pea kõik Gr-ni mõtted, kui vägevate sõnadega nad ka m a h a o n t e h t u d, mahategijate eneste käes rahvusluse võitlemise sõjariistadeks on saanud. Süüakse ja salatakse!” (Ajaloos album 1910: 91) Grenzsteini plaanid ja sihid arenesid oludest eespool: tema ideid viisid ellu hiljem teised, nende autorit maha salates. Andres Saal kirjutab: „Gr. süü, mis talle teie „äraandja” auu tõi, oli see, et ta omast ajast peajao üle ulatas!” Grenzstein oli olnud nende asjade väljamõtleva, mida teised pärast oma algatustena rahva keskele saatsid. (Ajaloos album 1910: 78, 371) Euroopa ideemaailma taustal nägi Grenzstein välja moderniseerija ja uuendajana (Arukaevu 1997: 2485) ja mitte ainult ajakirjanduse valdkonnas.

Võistlus lugejate pärast kujunes lehtede vahel „toimetajate endi võimete, oskuste, teadmiste ja närvide” prooviks. Peatoimetaja oli lehe omanik ja otsustas nii raha kui ka väljaande sisu üle. Nii sai Oleviku ja Postimehe vaheline vägikaikavedu Tartus eelkõige Grenzsteini ja Karl August Hermann (1851–1909) vaheliseks võitluseks (Aru 2008: 54), kus vahetalitajadki harva rahu suutsid sobitada (teada on, et seda püüdsid teha nii Grenzsteini abiline Jüri Tilk kui ka Hermann (1851–1909) abiline Eduard Vilde).

Kui Hermann kaalus päevalehte Postimees müüa, tundis selle vastu huvi ka Grenzstein, kuid temaga ei tahtnud Hermann kaupa teha. Grenzstein püüdis osta veel Viljandi Sakalat, et seda Tartus päevalehena välja anda. Ta pidas päevalehe kui vahedama tööriista omamist oluliseks, kuid selleni ei õnnestunud tal kunagi jõuda.

On omaette lugu, miks suutis päevalehe luua just Hermann ja mitte Grenzstein, kes unistas oma päevalehest vähemalt aastast 1885. Roosmarii Kurvits on juhtinud Eesti Akadeemilise Ajakirjanduse Seltsi koosolekul (19. V 2011) tähelepanu sellele, et tollal olid vastamisi Grenzsteini moodne žurnalistlikkus ja Hermann vanamoodne idealism (ülesthendus R. Kurvitsa ettekandest „Miks tuli Eestisse päevaleht”, TÜ nõukogu saalis). Teise päevalehe vajalikkust on põhjendatud nt ühe palvekirja mustandis 19./20. XI 1900 kirjakogus (EKM EKLA, f 38, m 13, l 444–445). Päevalehe ihaldamise küsimus ilmus Oleviku veergudele ikka ja jälle, mis tegi Postimehe toimetaja muidugi rahutuks.

Kui Grenzstein sai teistest konkurentidest kergemini jagu, siis aasta 1896 tõi ses osas pöörde: Postimehe omandas Jaan Tõnisson (1868–1941?). Kui kõrvutada 32-aastase Grenzsteini ja 28-aastase Tõnissoni vaateid (nii vanalt kui kumbki ajakirjandusse tuli), siis leiab mitmeid ühiseid jooni: nt noor Grenzstein arvas, et haritud inimesel on kõrged kõlbelised väärtused (ausus, truudus, vaprus, heldus). Ja kõlbelisusest hakkas jutlustama ka Tõnisson. Siinkohal tuleks rõhutada kahe mehe erinevust oma toetajaskonna organiseerimises: Oleviku võrgustik ja toetajaskond (koolmeistrid, vallakirjutajad jt) olid laiali mööda Eesti- ja Liivimaad, sest Grenzstein pidas oluliseks kaastöölise võrku eri kihelkondades. Tõnissoni seljataga seisis Eesti Üliõpilaste Selts, seega Tartu eesti haritlaskond. Sellest tulenevalt jäi Grenzstein edasises võitluses näiliselt üksik, sest Tartu avalikku arvamust meelestati üha enam tema vastu.

Poliitik ja publitsist Johan Jans on meenutanud, et Olevik haamerdas asjatundlikult ja järelejätmata mõisnikuseisuse eesõiguste kallal, Postimees aga hoidis rohkem kui pool suud kinni „ja katsus parajal juhul isegi Grenzsteini kallale tunges sakslastele pehmedada”. Grenzstein nõudis maade ümberhindamist, maksude ja kohustuste õiglast jaotust, „mõisnikele kõrtsipidamise õiguse kaotamise eest” kompensatsiooni maksmatajätmist (Tõnisson kaitses aga eraomanduse pühadust), Grenzstein oli mõisate võõrandamise ettevalmistaja, tõstatas küsimuse kroonumõisate jagamisest maatameestele – Tõnisson raiunud sellele vastu veel Asutavas Koguski. Jansi sõnul oli Grenzsteini eluülesandeks balti feodaalkorra lammutamise ettevalmistamine. Sama eesmärgi kandisid kõik tema kaebused keisrile ja ta võimukandjatele. Oma saksa-eesti vastuolude terava esiletoomisega arendas Grenzstein rahvuslikku iseteadvust rohkem kui Tõnisson oma „igavate kirjutistega”, tõdes Jans. Tema sõnul oli Grenzsteini „süüks”, et ta rahvusliku aate õhutamise asemel pani pearõhu rahva elujärje parandamisele. Grenzstein oli pidevalt väljasaatmise äärel. (Jans 2008: 45–65) Tuglas möönab viimast oma uurimuse lõpupeatükis.

Niisiis muutus päevalehe küsimus Grenzsteini jaoks üha tulisemaks: vaja oli seista eesti kõrgharitlaskonna baltisakslastega sõbrustamise vastu, oma aristokraatia mõtete ja tõusikute vastu üldse. Kuna Postimees ilmus igal argipäeval, tundis Grenzstein puudust sama vahedast relvast. Küllap sellepärast tunnetas ta ka teravat ülekohut tsensori poolt, kes luges ju päevalehe Postimees materjale mitu korda tihedamini kui nädalalehe omi ja kui ta Grenzsteini kirjutised siis sootuks maha kustutas, viis toimetaja loomulik nõrdimus ebavõrdse olukorra üle ta ülevalt poolt abi otsima. 15. V 1895 on Grenzstein kirjutanud oma päevikusse: „Tsensoril on vahest eeskiri, mille põhjal ta minu lehte nii võib rusuda” (Ajaloos album 1910: 204).

Grenzsteini päevikus on ülestähendused tsensori surve kohta järjepidevad, Olevik oli vastuolus nii Postimehe kui ka kohaliku saksa ajalehega. 28. aprillil 1898 märkis Grenzstein, et tsensor ei anna käsikirja („Mõisnikkude mõtted”) kuidagi tagasi, juuni alguses keelas kirjutise „Kaks koolivalitsust” trükkimise ja tõmbas Olevikust maha kaastöölise „mehise kirja” põlluküsimuse kohta (8. VI 1898), juulis keelas Grenzsteini pikema arutluse „Mõis ja talu ilmaturul” ning tõmbas Olevikust maha juhtkirja (4. VII 1898), oktoobri lõpus ei lastud ka kirjakogust enam sõnagi läbi (31. X 1898), ometi oli alles kevadel (tsensoriluba 13. V 1898) trükki lubatud üleskutse asuda kirjakogu kaastööliseks ja saata erinevaid vaimuelu materjale, mis alalhoidmist väärt – need on vaid üksikud näited sama aasta kohta. (Ajaloos album 1910: 251–264 jm; Grenzstein 1898) Kõnesoleval ajal oli Jõgever saanud Trükiasjade Peavalitsuselt manitseva kirja, mis Ea Janseni sõnul meenutas Sakala aegu: eesti ajakirjanduses viimasel ajal sagenenud kirjutised vihavaenu õhutamiseks saksa päritolu elanike vastu loeti kahjulikeks ja lubamatuteks ning tsensor pidi nende ilmumist tõkestama, kusjuures suurimaks süüdlaseks peeti ikka Olevikku (Jansen 2000: 60; Jõgeveri ettekannetest Grenzsteini kohta vt Jansen 2000: 58–59; Arukaevu 1997: 2510–2513; Paatsi, Paatsi 2015: 2181–2196).

Andres Saalile kirjutas Grenzstein veel 26. XII 1900: „Käisin hiljuti kaks korda Peterburis, et Oleviku tuleviku kohta selgust saada, kuid kõik tänini asjata. 20. novembril andsin palve sisse, milles Olevikku päevaleheks tahan muuta, kui valitsus mõnda uut päevalehte ei peaks lubama. Mis sellest tuleb,

on teadmata. Et lubasaamist kergendada ja tellimistes sassiminekut eemale hoida, jätsin hinna (3 rbl.), toimetajad, eeskava jne täitsa vanaks. Siisgi küsiti kubernerite kaudu meie politseid selles asjus” (EKM EKLA, f 113, m 1:1, l 12/24–25). Ainuüksi siitki nähtub, kui vähe mõtles Grenzstein ajakirjandusega kasu teenida. Grenzsteini päevaraamat kinnitab sama (21. XI 1900): „Andsin Schachovskoile palvekirja kätte, milles ma luba palun Olevikku päevaleheks teha, kuna kõik muu endiseks jääb: eeskava, toimetajad, hind (3 rbl.) jne. [...] Minu päevalehe pealkiri teeb mul peaasja selgeks: Saan luba, on lootus, et ka luba kirjutamiseks tuleb. Siis edasi, ükskõik, missugustest takistustest läbi. Ei saa ma luba, siis on selge, et mina sellel põllul midagi teha ei või. Iga päev oleks kadunud päev. Peale selle on see minu au vastane (meiner unwürdig), aina ühele ... Jõgeverile kirjutada.” (Ajaloo album 1910: 291)

Jõgever kirjutas tsensorina Grenzsteini päevalehele loa andmise takistamiseks ettekande, milles pooled etteheited olid seotud otseselt riigi vastu tegutsemisega. Nii suruti Grenzstein tsensori ametlike seletuskirjade abil võimude ees isolatsiooni (Arukaevu 1997: 2512; Jansen 2000: 59). Tsensori ettekande sisu kajastab ka Paatsi käsitlus: „[...] pole kohane anda *Olevikule* päevalehe luba, sest ajaleht on põhjustanud tsensuuriametkonnale rohkem sekeldusi ja kirjavahetust kui kõik ülejäänud eestikeelsed väljaanded kokku. Ta väidab, et Grenzstein on viimastel aastatel asunud sotsialismi teele, jutlustab riigi ja kristliku kiriku hävitamisest. Tema keelatud sotsialistlikud kirjutised on suunatud sõnades vene asja kasuks. Ta toob esile konkreetseid fakte, mida Grenzstein on avaldada püüdnud või avaldanud politseimeistri loaga. Piirimaadel ei nõuta mitte Lääne-Euroopa fantaasiate levitamist, vaid tõsist tööd kiireimaks nende piirkondade sulandumiseks impeeriumi tsentriga.” (Paatsi, Paatsi 2015: 2193–2194)

Jõgever tegi seega tõepoolest kõik, et Grenzstein ei saaks päevalehe luba, esitades tema vastu teravaid süüdistusi oma seletuskirjades Trükiasjade Peavalitsusele (Arukaevu 1997: 2510). Grenzsteini suhtes oldi pidevalt valvsad, alates tsensorist ja lõpetades baltisakslastega; kuna ta oli ebamugav inimene, siis küllap tegeldi tema kaebustega vaid formaalselt. Teisalt oli Trükiasjade Peavalitsuses tegu paberiputusega: igasuguste ettekannete, kaebuste ja palvetena saabus hulk vasturääkivat infot, mille tõttu polnud kõrgemal ametnikul kuigi kerge kujundada ühtset pilti eesti ajakirjandusest ega ka tsensori tegevusest (Jansen 2000: 52).

Ära eesti soost härraste püüdluste eest?

Olevik oli eestlaste poliitilise mõtte järjepidevaim ärataja. Grenzstein kirjutas: „[...] ajalugu on maailma kohus! Tema otsuse üle ei või edasi kaebada, olgu see ka kas või ülekohtuse verrega kirjutatud! // Seepärast on rahva poliitika silmaringi laiendamine üks kõige tõsisematest küsimustest. Sellega pannakse tema tulevikule alust, sellega hoitakse teda kardetavate tormide eest, sellega antakse talle tulelont kätte, millega ta ka kõige udusemal ajal, kõige pimedamal ööl, kõige sügavamas metsarägastikus õiget teed leiab.” (Grenzstein 2012: 105 [Kuidas tuleb Eestirahva poliitika silmaringi laiendada? 1886]) Eesti rahva silmaringi pidi eelkõige laiendama Eesti ajakirjandus, poliitikaajalehed.

Hiljem on ta tunnistanud: „Selle juures pidasin ma lõpmata sõda pealiskaudse sahkerdamise vastu... [---] Mina hüüdsin valju häälega: eesti rahvas edeneb, kuid mitte nii ruttu kui ajakäik seda nõuab. Iga uus küsimus nõuab temalt rohkem arusaamist, kui tal seda just käes on.” (Grenzstein 1910: 9)

Ea Janseni arvates oli Grenzsteini mõju eesti rahvusteadvuse kujunemisele tegelikult väga suur (Uus katse 1999: 116–117). Grenzstein kirjutab, et ainus asi, mis teda ajalehe juures kinni hoidis, oli „meie sugurahva käekäik, mis mul kord südame külgi on kasvanud”. Et aga rahvas pole nii kaugele jõudnud, et ta „oma elu kujunemisest arusaab ja ennast neist eksitada ei lase, kes „suu kinni! majast välja!” hüüavad? Kui ei, siis on minu ajakirjaniku tunnikene ka tulnud. Nii ei ole sugugi võimata, et Balti viimse linnu suust [vanameelsed, Jaan Tõnisson] kodumaa võidulaulu kuulda saab [---]” ja et eestlaste omavahelist „ühendust kätte saada, lahkume meie”, ja ühe ühenduse asemele tuleks kaks, nagu mujalgi maailmas (EKM EKLA, f 38, m 13, l 481p – 482 [Uus hommik]). Grenzstein pidaski paremaks eest ära minna, mööndes: „Kes avalikult tööd teeb, peab avalikult kohtu laua ees seisma” (EKM EKLA, f 38, m 13, l 476p). Ja veel:

Sajakordse etteütlemise järele on siin seal arvama hakatud, Oleviku toimetaja olla tülikas inimene, kes vaidlust armastab ja kes seda sellep. otsib ja sellest siis rõõmu tunneb. See tuua ajalehe toimetajale ka lugejaid ja raha, ja sellest pidavat tema niipalju lugu, et ta ametist lahkumist loota ega karta ei ole. Need arvamised on põhjalikult ebatõed. Täni ei ole mina omas elus mitte muud lõbu palju maitsetud kui seda, mis töö inimesele annab, kes tööd armastab, töö iseenese täiendamise kallal ja töö meie ärkava rahvaelu edendamiseks. Niisama ei ole terves elus minu rinda üksigi muu asi nii rusunud kui see nähtus, et mustad tindiojad alatasa mu isikust ja tööst üle ujuvad, kuna kirjatähe toetus mul vahest täielikult on puudunud. Seni kui ma ajalehe toimetaja olen, ei ole paranemist loota. [---] Kes parkümmend aastat ilma vaheta põleval praadipannil on olnud, selle tervisel on täielik sõnaõigus. (EKM EKLA, f 38, m 13, l 481p)

Oma ilmumata jäänud pikemas kirjutises „Uus hommik” tahtis Grenzstein kutsuda oma mõttekaaslast ühinemisele: „Hoolitsegem selle eest, et ajalehtede enamus meie poole on, avalikult, õiglaselt, mehiselt. Nii kuidas nemad [vanameelsed eesotsas Postimehega] meie lehtede vastu tööd teevad, hoitkem endid nende lehtedest eemale, oma lehti toetades. [---] Seadigem oma seltsielu oma meeste keskes korda ja jätkem neid nende eneste herralistesse seltsidesse [---] Ehk saame enestele pea oma päevalehe” (EKM EKLA, f 38, m 13, l 482p) ning „Üles, kes sa magad ehk kahe vahel kõigud, üles uuele külville ja uuele lõikussele! [---] Isandad isandatele, rahvas rahvale!” (EKM EKLA, f 38, m 13, l 483p)

Grenzsteini jäi vaevama, et ta oli nigel majandusmees, näiteks kirjutab ta 26. XII 1900 Andres Saalile: „Mul ei ole äris õnne. Olen unistaja” (EKM EKLA, f 113, m 1:1, l 12/27) ning 30. VI 1901 pärast Oleviku müümist: „Äri on hea, aga ta eelmine omanik [kirjutaja isel] kõlbmata” (EKM EKLA, f 113, m 1:1, l 13/28).

Grenzstein on koguni väljendanud lootusetust oma kaasaja ajakirjanduse suhtes, seda kirjas Jakob Tannenthalile 22. IV 1906: „Nagu öeldud, ei või ma ajakirjandusest palju oodata. Mis ühed ehitavad, lõhuvad teised maha, ning selguse asemel valitseb segadus. Sellel kurval korral tuleb teist teed otsida, ja kui see ka ei lähe, siis ootame vaikselt – musta mulla all, kuni uus põlv Eestimaaale tuleb ja meie ajast tublim on. See teeb, mida meie teha ei suuda” (EKM EKLA, f 35, m 1:4, l 1/4). Ent vastastikune mõistmine viis siiski Oleviku taastamiskavadeni. 9. IV 1910 kirjutas Grenzstein Tannenthalile juba kindlama käega: „Muretsege meile ajakirjanduses auus organ, et auusat asja auusaste ajada võime! Asi on tõsine ja nõuab, et lapsikud ebausud [Grenzsteini venestamine] teda ei takistaks” (EKM EKLA, f 35, m 1:4, l 23/53). Seejärel andis 31. VII 1910 nõu: „Oleviku toimetus tuleb omale jalale seadida. Mina võiksin seal kergeste viiendaks rattaks vankri külles olla. [...] Lehe toimetajatel peab igatahes vaba liikumine võimalik olema. See saab seda kergemine minema, mida vähem kõrvalised kaastöölised nagu mina oma mõju avaldavad” (EKM EKLA, f 35, m 1:4, l 48/115).

Oleviku lugeja luges tosina aasta kestel mitut lahkumise sõna või -kirja Grenzsteinilt. Väidetavalt oli ta lõpuks kodumaa elust võõrdunud ega mõistnud kodumaa tegelaste, sh ajakirjanike ambitsioone. Kuid soov rahvast mõtlema ärgitada püsis, sellega kaasnes püüe ümbritsevat mõtestada, leida tegevusjuhiseid kaasmaalastele. „Aetagu ikka mind minema, aga jäetagu mu mõtted mõjuma” (Grenzstein 1910: 79).

Grenzstein peegeldas oma juurdleva vaimuga tollast vastuolulist ajastut. Eestlaste perspektiivid olid sajandite vahetuseks veel segased ja poliitiline kultuur arenemata (Uus katse 1999: 115).

Kokkuvõtvat

Ado Grenzsteini nagu ka mitmete teiste suurmeeste kohta võib kahtlemata öelda, et ta oli vastuoluline isiksus. Kuna me rahvusajalugu on kirjutanud võitjad ehk Eesti Üliõpilaste Seltsi mehed, siis on nendega opositsioonis püsinud Grenzsteini osa arusaadavalt moondunud, kuna tema tekste oli võimalik kontekstist välja tõstes mitmeti tõlgendada, hoiakud aga levisid asja lähemalt lahkamata.

Esimesele kindla radikaalse rahvusliku programmiga poliitilisele eesti ajalehele Sakala vastukaaluks loodud Olevik võitles tegelikult samuti rahvuslike huvide, eriti haridusolude parandamise eest, ründas järjekindlalt kirikuvoimu (eriti patronaadiõigust) ning loosis igati vähendada saksa ringkondade mõju Balti provintssides. Venestusreformide ajal püüdis Grenzstein selgitada muutunud poliitilist tegelikkust ja avada uusi väljavaateid. Ta õhutas rahvapärимuse kogumist, karskusliikumist, kirjanduse ja näitemängu edendamist jne, lisaks algatas ulatusliku kirjakogu kampaania, millele lugejad reageerisid väga elavalt.

Ka Grenzsteini ajakirjanduslikud uuendused ühes sisuliste püüetega sundida lugejaid oma peaga mõtlema ja iseseisvaid järeldusi tegema teenisid vähem või rohkem püüdu tõsta rahvas märkamatuks oma jalgadele. Grenzstein uskus end seisvat vaesema rahvakihi eest ja põlastas ägedalt igasugust

tõusiklust. Kirjutises „Uus hommik” tunnistas Grenzstein, et pidas oma aja-
kirjandusliku tegevuse alguses Jakobsoni eestlaste ühenduse lõhkujaks, ent
see ühendus olnud vaid „magus unenägu”. Jakobson oleks tema meelest või-
nud omal ajal näidata, et protsessid Eestis pidid arenema Euroopa kultuuriloo
taustal analoogselt, ja hoiatama unenägijaid. (EKM EKLA, f 38, m 13, l 476–
477 jm)

Käesoleva kirjutisega pole kahjuks võimalik lähemalt näidata Grenzsteini
avaliku tegevuse ega tema vaadete kõiki tagamaid. Siiski vajab siinkohal too-
nitamist, et Grenzsteini tuulelipuks sildistamine on olnud ülekohtune, samuti
leidub kaalukaid argumente tema vastuseisule laulupidude korraldamisele
1890. aastatel. Grenzsteini puhul ei saa kõnelda vaadete, küll aga võitlusmee-
todite vahetusest – eesmärgina püsis baltisaksa mõjude vähendamine, mis
kasvas üle võitluseks eestlaste seisusilmingute vastu. Et kõrgem eesti harit-
laskond oli ülikoolis baltisaksa korporatsioonide mõjuväljas, siis said Grenz-
steinilt pidevalt nahutada just „kadakasaksad” ja kõrgemad haritlased, kes
häbenesid oma talupäritolu ja tahtsid kuuluda mingisse kõrgemasse klassi.
Laulupidusidki korraldati baltisakslaste eeskujul, kusjuures lavalt kõlas ikka
saksapärane heliharmonia, eeskavadest aga puudus vanem eesti rahvalaul,
mille laulupidudele toomise eest seisis Grenzstein juba noore koolmeistrina
Audrus.

Jäägu Grenzsteini keerukamate käitumismotiivide lahkamine ehk mõne
järgmise kirjatüki sisuks. Harjumuspärastesse kaanonitesse on seda meest
raske paigutada, mispärast pole teda pärast Tuglast lähemalt uurima kii-
rustatud. Oli paratamatu, et osa Oleviku lugejaid ja kaastöölisi ei suutnud
Grenzsteini mõista ja pööras selja (venestusoludes polnud välistatud ka balti-
sakslaste lobitöö). Vastarinna – Postimehe – lugejaskond sai suurema kosu-
mishoo sisse pärast Grenzsteini lahkumist. Veebruaris 1899 valiti Grenzstein
veel karskusseltside keskseltskonna juhatajaks, aasta pärast suutis „Posti-
mehe talu” Viljandis Villem Reimani juhatajad V kongressil karskusseltside
juhtimise üle võtta (uueks keskseltskonna esimeheks valitigi Villem Reiman).
Grenzstein oli kuni oma lahkumiseni Raadi Põllumeeste Seltsi juht, tegeldes
ühtlasi põllumeeste keskseltsi organiseerimisega, millele Postimees vastu sei-
sis (vrd Ajaloo album 1910: 269–271, 282). Tartu kihistustele võis paista, et
Grenzstein jäi üksi ja sattus ummikusse, ent seda mitte toetajate puudumise,
vaid isepäise mõtlemise tõttu. Olgu vaid meenutuseks, et peale kirikureformi
nõudva saksakeelse „Härraskiriku” ilmusid Grenzsteinil enne lahkumist kir-
jutised „Seltsi juhatus” (1898, populariseeris põllumeeste seltsi kui seltside
süsteemi) ja „Rahva töö rakendus” (1899, seltside tööle hakkamisest). Ilmu-
mata jäi „Uus hommik”, kust selgunuks Grenzsteini versioon enda võimaliku
taandamise kohta Eesti avalikust elust. Nüüd on see koos Tuglase uurimuse
teise trükiga lõpuks kättesaadav.

*Artikkel on valminud programmi „Eesti keel ja kultuurimälu II” (2014–2018)
raames (projektid „Eesti ajakirjandus ajaloos ja elulugudes” EKKM14-339
ning „Friedebert Tuglase, Marie Underi, Artur Adsoni ja nende kaasteeliste
vaimne pärand ajalis-ruumilises kontekstis” EKKM14-343).*

Käsikirjad

Kalja, Vilve 1962. Ado Grenzstein pedagoogina. Tartu: TRÜ pedagoogika kateedri auhinnatöö. Käsikiri Tartu Ülikooli raamatukogus.
EKM EKLA, f 35, 38, 113 – Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Kultuurilooline Arhiiv.

Kirjandus

Ajaloo album 1910. Tartu.

Aru, Krista 1997. Eesti ajakirjanduse ümberkorraldamise katsed. – Keel ja Kirjandus, nr 2, lk 95–105.

Aru, Krista 2008. Üks kirk, kolm mõõdet. Peatükke eesti toimetajakesksest ajakirjandusest: K. A. Hermann, J. Tõnisson, K. Toom. (EKLA töid kirjandusest ja kultuuriloost 6.) Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.

Arukaevu, Jaanus 1997. Ado Grenzsteini tagasitulek. – Akadeemia, nr 12, lk 2467–2514.

Grenzstein, Ado 1885. Plaan, mille järele Eesti elu tuleks mõnusale korrale seadida. 13. – Olevik 9. XII.

Grenzstein, Ado 1894. Oleviku seisukohast. II. – Olevik 24. I.

Grenzstein, Ado 1897. Ajakirjanduse ühendus. Tartu: A. Grenzstein.

Grenzstein, Ado 1898. Politika kirjavara ja Hariduse kool. Tartu: A. Grenzstein.

Grenzstein, Ado 1909a. Pariisi kiri. – Rahva Päevaleht 3. III.

Grenzstein, Ado 1909b. Suguvenna vastus suguvennale. – Rahva Päevaleht 3. IV.

Grenzstein, Ado 1910. Pankrott tulemas. Tartu: A. K. Naariz.

Grenzstein, Ado 1912. Noor-Eesti jaburi jant. – Olevik 7. IV.

Grenzstein, Ado 2012. Eesti haridus. Koost Simo Runnel. (Eesti mõttelugu 106.) Tartu: Ilmamaa.

Jans, Johan 2008. Mälestusi ja vaatlusi. (Ajajõe tagant.) Tartu: Ilmamaa.

Jansen, Ea 1996a. Eesti ajakirjanduse rahvuslikkusest venestamise ajal. – Keel ja Kirjandus, nr 6, lk 385–398.

Jansen, Ea 1996b. Veel natuke liberalismi ajaloost. – Looming, nr 9, lk 1233–1249.

Jansen, Ea 1998. Ühest dialoogist surveaegade ajakirjanduses. – Keel ja Kirjandus, nr 6, lk 369–380.

Jansen, Ea 2000. Tsaristlik tsensuur ja eesti ajakirjandus venestamisajal (1880.–1890. aastad). – Tuna, nr 2, lk 42–60.

Kitzberg, August 1925. Ühe vana „Tuuletallaja” noorpõlve mälestused II. Tartu: Noor-Eesti.

Kruus, Hans 1932. Oleviku asutamine. – Ajalooline Ajakiri, nr 3, lk 149–158.

Kurvits, Roosmarii 2010. Eesti ajalehtede välimus 1806–2005. (Dissertationes de mediis et communicationibus Universitatis Tartuensis 10.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Laar, Mart 2001. Oleviku esimene tegevusaasta. – Acta Historica Tallinnensia, nr 5, lk 75–92.

- Martna, Mihkel 2014. Grenzstein ja pankrot. – M. Martna, Oma kodu. Koost Hando Runnel. (Eesti mõttelugu 116.) Tartu: Ilmamaa, lk 182–208 [varem ilmunud Päevaleht 15.–18. VI ja 6. VII 1910, nr 132–135, 149].
- Paatsi, Vello 2014. Tsensor Jaan Jõgeveri päevaraamatud. – Tuna, nr 3, lk 112–127; nr 4, lk 118–135.
- Paatsi, Vello, Paatsi, Kristi 2015–2016. Jaan Jõgeveri tsensori ja inimesena. – Akadeemia 2015, nr 12, lk 2166–2196; 2016, nr 1, lk 351–402.
- Peegel, Juhan, Aru, Krista, Issakov, Sergei, Jansen, Ea, Lauk, Epp 1994. Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed: Eesti ajakirjanduse arengust (XVII sajandist XX sajandini). Koost Juhan Peegel, toim Epp Lauk, tlk Ann Malts. Tartu: Tartu Ülikool; Tallinn: Olion.
- Postimehe album 1909 = Postimees 1857–1907. 50-aastase kestuse mälestuseks. Tartu: Postimees.
- Prants, Hindrik 1922. Ajakirjandus veerandsaja aasta eest. – Eesti Kirjandus, nr 10, lk 367–372; nr 12, lk 416–423.
- Sinimets, Salme 1940. A. Grenzsteini osa eesti kirjakeele arendamisel. – Eesti Kirjandus, nr 2, lk 73–82; nr 3, lk 121–129.
- Tuglas, Friedebert 2009. Eesti Kirjameeste Selts. – F. Tuglas, Kogutud teosed 13. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.
- Tuglas, Friedebert 2013. Juhan Liiv. – F. Tuglas, Kogutud teosed 12. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.
- Tuglas, Friedebert 2018. Ado Grenzsteini lahkumine. Peatükke meie ajakirjanduse ja tsensuuri ajaloo. – F. Tuglas, Kogutud teosed 14. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.
- Uuskatse 1999 = Uuskatse hinnata Ado Grenzsteini rolli Eesti ajaloos. Ajaloo Instituut 28. jaanuaril 1999 toimunud seminari ettekanded ja arutelu. – Tuna, nr 2, lk 111–123.

Anu Pallas (sünd 1960), MA, Tartu Ülikool, ajakirjanduse spetsialist, anu.pallas@ut.ee

Ado Grenzstein's pursuit to launch a daily of his own

Keywords: Estonian press, late 19th century, formation of political currents, censorship, nationalism

In 1881 Ado Grenzstein started the weekly paper *Olevik*, which complemented Estonian press with various innovative features concerning language, contents and form. The article provides a survey of Grenzstein's journalistic innovations, including one of the earliest Estonian evidences documenting an attempt to regulate the relations between a newspaper and its correspondents. Since the end of 1885 Grenzstein began to sense the need for a daily paper, which was expressed in his discussion over the possibilities of creating an integrated Estonian press. Karl August Hermann's *Postimees* was released, since the end of 1887, three times a week, turning into a daily in August 1891. Press rivalry was gradually increasing in the context of internal reforms and strengthening censorship. Grenzstein's need for a daily of his own grew ever more pressing. Although *Olevik*, as a paper opposing Baltic German privileges, enjoyed a wide readership and had an extensive web

of correspondents all over Estonia, at the turn of the century both Grenzstein and his paper had to surrender to the conservative circle close to Jaan Tõnisson and his *Postimees*, which was supported by censor Jaan Jõgever. As Grenzstein made a point of playing by the rules and abiding the law he also lost the support of the radicals. An attempt is made to gauge the possible background of Grenzstein's voluntary exile by examining his unpublished essay *Uus hommik*, where Grenzstein called on his sympathisers to unite. This text testifies to Grenzstein having developed a quite clear understanding of the changed power relations.

*Anu Pallas (b. 1960), MA, University of Tartu, specialist in journalism,
anu.pallas@ut.ee*